

Výchova k evropanství v českých školách v roce 2017: Mission Impossible?¹

Hynek BÖHM, Nikola KÁRNÍKOVÁ, Tomáš VYMETAL

Education Towards Europeanism in Czech Schools in 2017: Mission Impossible?

Abstract: Despite the Czech Republic hugely benefits from its EU membership, there is an euroscepticism on a major rise in the country. The article aims to identify whether there is any cause/or an appropriate answer to this trend in Czech schools and what instruments the teachers have to promote European values and educate towards Europeanism. The authors found out that curricular documents at both national as well as school level mostly provide sufficient space – yet lower than in Poland – to educate towards Europeanism, but the problem is their exploitation by teachers, who often prefer to lead their students towards hard skills than civic competencies and attitudes. Internationalisation and multilingualism in Czech schools are the ways to improve that.

Key Words: Czech education, European values, Citizenship, Euroscepticism, Curricular documents, Teachers

Úvod

Česká republika (ČR) konce roku 2017 je prosperující zemí, jejíž ekonomika zaznamenává optikou hrubého domácího produktu (HDP) jeden z nejdynamičtějších růstů v celé Evropě, jak je zjevné z celoevropských

srovnání prováděných Evropským statistickým úřadem (Eurostat 2017(a)). Úroveň nezaměstnanosti je s 2,7 % (údaje z listopadu 2017 – Eurostat 2017(b)) nejnižší v celé EU a průměrná mzda vzrostla za rok 2017 v porovnání s předchozím o 6,8 % na částku 29 050 Kč (ČSÚ, 2017). Vláda ČR při příležitosti 10 let od vstupu ČR do EU na základě studie předních ekonomů (Vláda ČR, 2014) sice konstatovala, že ekonomický přínos členství ČR v EU nelze kvantifikovat zcela přesně, nicméně kvalifikované odhady zmíněné ve studii hovoří o 12–20 % úrovni HDP ČR, což také připouští i odpůrci členství ČR v EU, např. Václav Klaus ml.

Parlamentní volby konané v říjnu 2017 však ukázaly, že pro velkou část českého voličstva tyto přínosy nejsou podstatné. Uprchlíká krize a teroristické útoky prováděné islamisty znejistily velkou část (nejen české) populace, přičemž reakce českých médií a politiků šly spíše vstříc „popltávce po strachu“ nežli k trpělivému vysvětlování toho, co se skutečně děje. Také důsledkem procesu vystoupení Velké Británie z EU se tématem české předvolební kampaně v roce 2017 stalo také vystoupení země z EU a hermetické uzavření hranic jako nejlepšího receptu na získání kontroly nad vlastním územím. Případné vystoupení země z EU by pro chod celé země mělo v současnosti jen obtížně dohlédnutelné následky, už jen s ohledem na výrazně omezené možnosti získávání externího financování, které v současnosti představují fondy EU.

Průzkumy Eurobarometru, které zjišťují názory Evropanů na aktuální evropská témata, řadí Čechy do skupiny euroskeptičtějších národů již dlouhodobě. Shodují se na neschopnosti politiků a médií vykomunikovat reálné klady a zápory členství ČR v EU, složité realitě tzv. post-faktické společnosti či prohlubování fenoménu uzavřených sociálních bublin (Zelenka, Mládek, Šulek, Korčíš, 2016), kdy různé sociální části společnosti přestávají komunikovat navzájem a pouze prohlubují své existující názory pomocí sdílení obsahu na sociálních sítích, formou elektronické pošty apod. Proto se jakožto mimořádně důležitá v současnosti jeví být role škol a zejména počátečního vzdělávání, kdy a kde se zástupci různých sociálních skupin setkávají společně a jsou také společně vzděláváni.

Proto se autoři rozhodli provést výzkum zaměřený na roli škol při výchově žáků k evropanství. V článku chceme nejdříve představit výsledky zkoumání národních kurikulárních dokumentů (rámcových vzdělávacích

programů) pro základní školy a střední školy. Pak tým autorů představí výsledky kvalitativního výzkumu, který byl formou dotazníkového šetření proveden na 20 základních školách Libereckého a Zlínského kraje. Článek, představující výsledky ročního výzkumu, by měl přinést odpovědi na to, zdali výuka ve škole přispívá k pocitu větší evropské identity či nikoliv.

Výzkumný tým předpokládá, že evropanství bude v rámci výzkumu i v praxi ve školách zejména součástí výchovy k občanství. Proto by se v průběhu šetření chtěl pokusit ověřit výsledky studie zaměřené na mezinárodní vzdělávání k občanství (International Civic and Citizenship Education Study (ICCS)) provedené mezinárodní asociací pro hodnocení výsledků vzdělávání ve spolupráci s dalšími výzkumnými pedagogickými centry, který ukazuje na velmi nízkou úroveň ochoty českých žáků zapojit se do občanského a politického života, na nízkou důvěru v politiku a její smysl. Z toho plyne obecně nízká připravenost vstupovat do veřejného prostoru a v dospělosti se jakkoliv aktivně účastnit občanského života.

1 Evropanství jakožto předmět výzkumu v českém školství

Výchova k evropanství byla v podmínkách českého školství tématem, jemuž se bylo možné začít věnovat až po společenských změnách, ke kterým došlo po listopadu 1989. Jedním z prvních polistopadových počínů byl článek Jana Průchy (1991), který vyzýval k začlenění výchovy k evropanství a multikulturnímu vzdělávání obecně do českého vzdělávacího systému. V polovině 90. let bylo evidentní směřování ČR směrem k členství v evropských strukturách, což se také projevilo v produkci didaktických materiálů, učebnic a vědeckých článků ohledně výuky o EU (např. Walterová, 1997, Walterová a Ježková, 2000, v oblasti geografického vzdělávání pak Šindler a Wahla, 1999). Asi nejvíce se publikačně v oblasti evropanství činili autoři z olomoucké UP, pro jejíž pedagogickou fakultu se evropanství stalo jedním z nosných výzkumných témat (např. Mezihorák 2003, Staněk 2007, Dopita 2008), což mělo svůj odraz také ve vydání speciálního čísla odborné revue *Civilia*, kde se v roce 2008 k tématu vyjádřili mj. Dopita, Hampl, Hrachovcová, Kopeček a Krákora. Pozadu nezůstávali ani autoři z Centra občanského vzdělávání Masarykovy univerzity (Matějka, Hotový a kol., 2012).

Je třeba konstatovat, že výše uvedené autory spojuje proevropský étos a souhlas s reformou, která proběhla v roce 2007 a zavedla dvoustupňové kurikulum založené na národních rámcových vzdělávacích programech (RVP) a školních vzdělávacích programech (ŠVP). Za všechny si dovoluji zmínit Hrachovcovou (2008), která pozitivně hodnotí vznik průřezového tématu Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, čímž RVP program napravuje dosavadní malé zastoupení této problematiky v předcházejících vzdělávacích programech.

Staněk rovněž kvituje podobu průřezových oblastí ŠVP, což ilustruje mj. následující citace: „Nynější pojetí více zdůrazňuje aktuálnost výchovy budoucích evropských občanů – zodpovědných a tvořivých osobností vědomých si evropské identity při současném respektování identity národní.“ (2007, s. 87). Je potřeba si uvědomit, že v roce 2007 bylo české členství v ČR vnímáno veřejností výrazně pozitivně. V současnosti se již objevují texty, které jsou se Staňkovým hodnocením v příkrém rozporu a odrážejí rostoucí skepsi vůči českému členství v EU. Např. autoři působící v Institutu Václava Klause mají tendenci označovat multikulturní výchovu obecně za „levicovou doktrínu... jako nástroj propagace hodnot a postojů evropských politických elit. Sama ani nepředstírá, že v sobě nese nějakou znalostní hodnotu. Pro výuku je prvořadá emoční manipulace budoucí generace směrem k pochybnostem či rezignaci na vlastní národní identitu“ (Hlávka, 2017). Oblast multikulturní výchovy, se kterou je evropanství spojováno, je také častým terčem kritiky na webech spojovaných s přívlastkem konspirační – autorovi při hledání slovního spojení „výchova k Evropanství“ nabídl vyhledávač google mezi prvními padesáti odkazy také články na Parlamentních listech, Aeronetu či Svobodných listech.

2 Evropanství v kurikulárních dokumentech

Výzkumný tým se rozhodl do tématu vstoupit analýzou, jak je evropanství zohledněno v kurikulárních dokumentech pro základní a střední školy. Příprava reformy probíhala ve druhé polovině 90. let 20. století a vrcholila celonárodní diskusí „Vzdělávání pro 10 milionů“ a vznikem Národního programu vzdělávání v ČR (tzv. Bílé knihy). Změna kurikula

započala tvorbou rámcových vzdělávacích programů (RVP) pro předškolní a základní vzdělávání, které byly schváleny v roce 2004. Byly pilotovány na vybraných mateřských a základních školách, na základě pilotáže vyhodnocovány a upravovány tak, aby co nejvíce vyhovovaly praxi. Na tyto RVP navázal postupný vznik RVP pro všechny další vzdělávací obory. Od roku 2005 začaly všechny mateřské a základní školy v zákonem stanoveném dvouletém období připravovat své školní vzdělávací programy a od školního roku 2007/2008 již mateřské a základní školy podle svých ŠVP učí (Gošová, 2011). Gymnázia začala dle svých ŠVP učit o dva školní roky později (tedy 2009/2010), náběh kurikulární reformy pro střední odborné školy byl pak rozložen do čtyř etap, přičemž poslední střední odborné školy začaly spolu se ZUŠ učit dle svých ŠVP od září 2012.

Proces přípravy nových kurikulárních dokumentů vrcholil v době těsně po vstupu ČR do EU, kdy bylo české členství v EU vnímáno pozitivně a nezvratně. Možná i proto zkoumané kurikulární dokumenty na národní úrovni obsahují dostatečný prostor pro výchovu k evropanství. Již text RVP pro základní vzdělávání (RVP ZV, 2017) uvádí jakožto jeden z cílů vzdělávání na 2. stupni ZŠ „...pomáhat žákům získat vědomosti, dovednosti a návyky, které jim umožní samostatné učení a utváření takových hodnot a postojů, které vedou k uvážlivému a kultivovanému chování, k zodpovědnému rozhodování a respektování práv a povinností občana našeho státu i Evropské unie“. Jednotlivé vzdělávací okruhy RVP pak odkazují k příslušnosti k Evropě: Cizí jazyky přispívají k chápání a objevování skutečností, které přesahují oblast zkušeností zprostředkovaných mateřským jazykem. Poskytují živý jazykový základ a předpoklady pro komunikaci žáků v rámci integrované Evropy a světa. Vzdělávací oblast člověk a společnost vybízí k zaměření na utváření pozitivních občanských postojů, rozvoj vědomí příslušnosti k evropskému civilizačnímu a kulturnímu okruhu a podpoře přijetí hodnot, na nichž je budována současná demokratická Evropa, vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět a Člověk a příroda pak rovněž odkazují na příslušnost k Evropě. Důležitou částí RVP jsou průřezová témata, která mají být školami zaváděna do výuky napříč předměty. Evropanství rezonuje v tématu Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech

(6.3) a Multikulturní výchova (6.4), nicméně má přesahy také do tématu 6.5 Environmentální výuka a 6.6 Mediální výchova.

Lze říci, že nastavení celého RVP zohledňuje myšlenku evropanství a dává školám dostatečný prostor je do svých ŠVP zohlednit. Obdobná struktura a výrazný akcent na evropanství je také obsaženo v RVP pro gymnaziální vzdělávání, včetně explicitní výzvy k uvažování o uplatnění na trhu práce v evropském kontextu. Nejmenší důraz na evropanství je pak možno nalézt v RVP pro učební obory.

V obdobné době připravilo a uskutečnilo svoji vzdělávací reformu také Polsko. Jakkoli je situace v Polsku v porovnání s tou v ČR v současnosti předmětem daleko větší pozornosti a explicitní kritiky evropských institucí, jsou Poláci daleko spokojenější se členstvím v EU, nežli je tomu u Čechů. I z tohoto důvodu se autorský tým rozhodl zanalyzovat také polské ekvivalent RVP, tzv. programový základ (Podstawa programowa). Polská reforma se částečně podobá té naší. V polském školství také existuje obdobný systém RVP–ŠVP, ale s tím rozdílem, že si školy nemusí (nicméně mohou) vytvářet vlastní ŠVP, ale mohou využít vzorových modelů (Doubrava, 2014).

Polský kurikulární dokument pokrývá jak základní, tak střední školství v jednom dokumentu. Struktura je nicméně velmi podobná tomu českému. Je třeba říci, že je v něm daleko více odkazů na propojení Polska se světem, přičemž odkazů na příslušnost Polska k EU je v textu neporovnatelně více, nežli je tomu u českých RVP. Navíc v rámci výchovy k evropanství Poláci od studentů očekávají daleko větší objem znalostí o principech fungování a činnosti evropských institucí, nežli je tomu v ČR. Možná i tímto akcentem – a tradičně větší připraveností Poláků stěhovat se za prací – je způsoben výrazně pozitivnější přístup Poláků k evropanství.

3 Evropanství na školách samotných

V další fázi se již výzkumný tým zajímal o praktickou podobu výchovy k evropanství na školách. Analyzována byla ŠVP škol z Libereckého kraje (a Mladé Boleslavi) a Zlínského kraje, poté bylo provedeno dotazníkové šetření.

Samotné školní vzdělávací programy zkoumaných škol se v zásadě od sebe příliš neliší, jakkoli se i ve vzorku 20 zkoumaných škol našly výjimky, které svůj ŠVP pojal ve velmi úsporném módu – což však nevypovídá o tom, že by dotčené dokumenty byly méně kvalitní než ty delší.

Evropanství je k nalezení ve stejných vzdělávacích oblastech, jako je tomu v RVP. Jedinou výjimkou je geografie, kde výzkumný tým naopak našel více odkazů k evropanství, nežli je tomu v RVP. Evropanství je – stejně jako ostatní průřezová témata – rovněž častým tématem projektových dní na školách.

Shrnutí šetření na školách

Otázka z dotazníkového šetření	Shrnutí z odpovědí
Do jaké míry jste seznámen/a s začleněním Evropanství do ŠVP daného předmětu?	Většina dotazovaných je se začleněním tématu do ŠVP seznámena, výjimky se rekrutují zejména z řad začínajících pedagogů.
Vyučujete v daném předmětu přímo Evropanství?	Většinou je evropanství vyučováno v rámci výchovy k občanství, dějepisu, zeměpisu a jazyků, přičemž učitelé vnímají jako cílovou skupinu (shodně s textací RVP) žáky 9. třídy.
Jakým způsobem evropanství učíte (jak ho začleňujete do výuky)?	Někteří učitelé zařazují téma v rámci projektových dní jako průřezové téma, v rámci konkrétních předmětů (nejčastěji výchova k občanství, dějepis a zeměpis) je pak evropanství probíráno jako téma.
Jaká je časová dotace na výuku evropanství v daném předmětu?	Zde se odpovědi velmi liší v závislosti na ročníku a konkrétním předmětu, nicméně dotazovaní se shodli na tom, že dotace je dostatečná.
Podle jakých výukových materiálů (zdrojů, pomůcek...) evropanství v daném předmětu učíte?	Aktivnější z dotazovaných učitel jsou schopni pracovat s internetovými zdroji, videi i prezentacemi, ostatní odkazují na standardní vydavatelské řady učebnic.

Jak velkou míru důležitosti přikládáte otázce evropanství v daném předmětu?	Odpovědi se většinou pohybovaly v úrovni nižší úrovně významu, pouze učitelé vyšších ročníků výchovy k občanství, dějepisu a (pro autory překvapivě) německého jazyka vnímali význam tématu jako velký
Využíváte při výuce evropanství mezipředmětové vazby? Pokud ano, jaké?	Nejčastěji byly zmiňovány mezipředmětové vazby mezi dějepisem, výchovou k občanství, zeměpisem a jazyky.
Vnímají nějak dané téma žáci či jejich rodiče? Mění se to v průběhu času?	Učitelé vnímají celospolečenský posun vedoucí k zaujímání více euroskeptických postojů, přičítají to zejména migrační krizi.
Vyučujete evropanství jinak ve světle změn v nahlížení na Evropskou unii? Například kvůli momentální krizi Evropské unie?	Naprostá většina dotazovaných svůj způsob výuky nezměnila, což je poněkud s podivem a zaslouží si další šetření.
Je časová dotace věnovaná evropanství dle Vašeho názoru dostatečná?	Zde panuje absolutní shoda, časová dotace je dostatečná.

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dotazníkového šetření uskutečněného v září – prosinec 2017

Dotazníkové šetření svými výsledky potvrdilo vstupní očekávání – nejvíce se tématu věnují učitelé v rámci výchovy k občanství, následování učiteli dějepisu a zeměpisu. Vyučující těchto předmětů rovněž zmiňují největší využívání mezipředmětových vazeb. Evropanství je rovněž tématem pro jazykáře, kteří jej dokáží využít při výuce reálií zejména anglicky a německy hovořících zemí. Z dotazníků bylo možno vysledovat přímou úměru – čím více jazyků, tím více výuky evropanství. Rovněž češtináři se ve vyšších ročnících základních škol a na středních školách v rámci výuky literatury evropanství dotýkají. Téma se – navzdory své průřezovosti – neobjevuje u vyučujících přírodovědných předmětů. Zajímavé je vyjádření tělocvikářů, kteří byli zapojeni do projektů mezinárodní spolupráce: po sportovní akci se žáky ze školy z jiné evropské země se oni sami i jejich žáci cítili být více Evropany.

Vyučující hodnotí evropanství jako důležité téma, jehož časová dotace je ve všech předmětech dostatečná, navíc učitelé spoléhají na svou kompetenci flexibilně reagovat na společenské dění. V dotaznících se rovněž opakovaně objevilo hodnocení evropanství jakožto tématu pro základní školu spíše okrajového, které by mělo být více rozvíjeno na střední škole. Tento názor poměrně výstižně ilustruje skutečnost, že evropanství není v českých školách kladeno na stejnou úroveň jakožto vlastenectví nebo češství. Z dotazníků je také možné vyčíst velkou míru neztotožnění se pedagogů s myšlenkou evropského občanství – některé odpovědi naznačují, že je jim koncept proti srsti a učí jej jen proto, že se výuka daného tématu v ŠVP objevuje.

Dotazovaní učitelé rovněž pozorují změnu ve vnímání tématu mezi žáky i mezi rodiči, očekávaně je tomu zejména vlivem migrační krize. Pouze menší část dotazovaných učitelů však přizpůsobuje této změně svoji výuku.

Dalším důležitým zjištěním z dotazníkového šetření je vazba mezi internacionalizací aktivit školy a evropanstvím. Právě zapojování školy do mezinárodní spolupráce, která bývá častokrát financována z programu Erasmus Plus či z nástrojů podporujících přeshraniční spolupráci, posiluje evropskou dimenzi činnosti školy jak u učitelů, tak i u žáků. Nějaká forma zapojení školy do projektů mezinárodní spolupráce se objevila u větší části ze zkoumaných škol, přičemž nejčastěji do nich bývají zapojeni jazykáři. Nejvíce zmiňovanou iniciativou je v této souvislosti Edison, kdy skupina nejčastěji 8 vysokoškolských studentů z různých zemí světa přijede do České republiky a stráví týden na jedné mateřské, základní či střední škole. Poněkud paradoxní je skutečnost, že většinou pocházejí z mimoevropských zemí a velmi oceňují např. výhody volného pohybu v rámci Schengenského prostoru, což českým dětem připomene, že v jiných částech světa je překračování hranice výrazně obtížnější.

Závěry

V úvodu článku je zmíněna poměrně výrazná tradiční euroskepse Čechů, jejichž vlažný postoj k přínosům členství země v EU ještě zvýraznila uprchlická krize. Tento postoj ostře kontrastuje se současnou prosperitou

země, kterou lze přičítat zejména skutečnosti, že jako proexportní otevřená ekonomika vyváží ČR 84,6% své produkce do zemí tvořících EU (ČSÚ, 2017). Přes toto číslo vývoj v roce 2017 ukázal, že tábor příznivců odchodu ČR z EU početně narůstá a případný czexit se stal politickým tématem.

Tento výzkum měl ambici zjistit, zda základní školy vedou své žáky k evropanství a zda je tato oblast vhodná k dalšímu detailnějšímu průzkumu. Odpovědi jsou nejednoznačné, jakkoli by měly být spíše pozitivní. Klíčový kurikulární dokument závazný pro základní školy – tedy rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání – výchovu k evropanství předpokládá. Silný akcent na evropanství je v průřezových tématech RVP, Evropa je pak tématem také v humanitních vzdělávacích oblastech, zejména pak Člověk a společnost, okrajově také v tématu Člověk a příroda, díky přítomnosti humánní části geografie. Je sice potřeba připustit, že v obdobném polském kurikulárním dokumentu kladou naši severní sousedé na evropanství a polskou sounáležitost s Evropou větší důraz, nicméně i tak český RVP poskytuje učitelům solidní základ a legitimizuje výchovu k evropanství. ŠVP zkoumaných škol reflektují RVP a s tématem evropanství pracují.

Při výzkumu na samotných školách se ukázalo, že k výuce evropanství přistupují velmi odlišně. Bylo evidentní, že velké množství dotazovaných se samo s evropanstvím nikterak zásadně neztotožňuje a výuku o něm bere jako povinnost, ke které přistupuje mnohdy formalistickým způsobem. Nejaktivnějšími hlasateli evropanství jsou učitelé výchovy k občanství a cizích jazyků. Zajímavé zjištění je, že se s myšlenkou evropanství nejčastěji ztotožňují a do výuky téma zapojují němčináři. Toto sice může být následek „europeizace“ Německa v posledních 50 letech, nicméně autorský tým se domnívá, že by si toto téma zasloužilo další výzkum.

Z průzkumů je evidentní, že učitelům je stále podstatně bližší výuka k češství/vlastenectví než evropanství, které je celou společností přijímáno velmi chladně. Autoři se domnívají, že tento přístup nedává možnost využít všech možností, které členství v EU přináší, a navíc otevírá cestu k šíření dezinformací a fake news, vyplývající také z nedostatečné informovanosti o unijních mechanismech a kompetencích. Proto se autoři domnívají, že na příkladu výchovy k evropanství je v českých školách i na konci roku

2017 možno pozorovat daleko větší akcent na znalosti nežli dovednosti a postoje. Tento obraz je nicméně narušován internacionalizací aktivit škol, které se zapojily do mezinárodní spolupráce. Právě aktivity typu výměn studentů v programech typu Erasmus Plus, příjezdy zahraničních studentů či partnerství škol v rámci iniciativy e-twinning přinášejí učitelům i žákům evropskou dimenzi a pomáhají tak téma evropanství začleňovat do chodu školy přirozeným způsobem.

Výzkum neukázal zaznamenáníhodné rozdíly mezi školami z Libereckého kraje (plus Mladé Boleslavi) a Zlínského kraje. Odlišující se a k tématu aktivněji přistupující školy se vyznačovaly právě internacionalizací svých aktivit – bez ohledu na geografickou polohu v rámci ČR.

Pokud mají školy naplňovat dikci RVP a celá země pokračovat v ambici svého dalšího euroatlantického směřování, je pravděpodobně vytváření podmínek pro internacionalizaci aktivit škol a podporu multilingvismu tím správným krokem. Proto by se zejména ministerstvo školství mělo pokusit o podporu pobídkových programů, které by školám takovéto projektové aktivity umožnily.

Poznámky:

- ¹ Tento text byl zpracován v rámci realizace projektu SGS-FP-TUL 22/2017 – Výchova k evropskému občanství – mýtus či realita?

Literatura a zdroje:

- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD: Zahraniční obchod ČR v roce 2016. Praha 2017. Dostupné z <https://www.czso.cz/csu/czso/zahranicni-obchod-cr-rocni-udaje> [cit. 2017-12-31].
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD: Průměrné mzdy – 3. čtvrtletí. Praha 2017. Dostupné z <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/prumerne-mzdy-3-ctvrtleti-2017> [cit. 2017-12-25].
- DOPITA, M.A. kol.: *Evropská a národní identita*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008.
- DOPITA, M. Proměny občanství. In NOVOTNÝ, Z. (ed.) *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Paedagogica, Civilia IV. Evropská a národní identita*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008. s. 7–18.

- DOUBRAVA, L. Polské školství jako skokan roku. In *Učitel'ské noviny*. Praha, 2014. Dostupné z <http://www.ucitelskenoviny.cz/?archiv & clanek=7856>, [cit. 2017-12-30].
- EUROSTAT (a). *Newsrelease euroindicators*. Lucemburk, 2017. Dostupné z <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8444168/2-14112017-BP-EN.pdf/2de0034c-e53f-4bf7-ac31-c553a2ce7de5>, [cit. 2017-12-25].
- EUROSTAT (b). *Unemployment statistics*. Lucemburk, 2017. Dostupné z http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics [cit. 2017-12-25].
- GOŠOVÁ, V. *Kurikulární reforma*. Praha, 2011. Dostupné z http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/K/Kurikul%C3%A1rn%C3%AD_reforma [cit. 2017-12-27].
- HAMPL, D. Evropská civilizace. In NOVOTNÝ, Z. (ed.) *Acta Universitatis Palackiana Olomucensis, Facultas Paedagogica, Civilia IV. Evropská a národní identita*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008. s. 19–23.
- HRACHOVCOVÁ, M. Výchova k evropanství jako součást české kurikulární reformy a její odraz v českých učebnicích občanské výchovy. In NOVOTNÝ, Z. (ed.) *Acta Universitatis Palackiana Olomucensis, Facultas Paedagogica, Civilia IV. Evropská a národní identita*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008. s. 25–36.
- HLÁVKA, P. Školství: nová strategie pro multikulturní indoktrinaci. Praha, 2016. In *Neviditelný pes*. Dostupné z http://neviditelnypes.lidovky.cz/skolstvi-nova-strategie-pro-multikulturni-indoktrinaci-pz4-/p_spolecnost.aspx?c=A171109_203058_p_spolecnost_wag, [cit. 2017-12-26].
- KOPEČEK, P. Dvě studie profesora Friedricha Nathera. In NOVOTNÝ, Z. (ed.) *Acta Universitatis Palackiana Olomucensis, Facultas Paedagogica, Civilia IV. Evropská a národní identita*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008. s. 37–40.
- KRÁKORA, P. Vnímání české a evropské identity ve středověku. In NOVOTNÝ, Z. (ed.) *Acta Universitatis Palackiana Olomucensis, Facultas Paedagogica, Civilia IV. Evropská a národní identita*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008. s. 41–56.
- MATĚJKA, O., HOTOVÝ, F.: Výchova k občanství: doplňující koncepce k současnému kurikulu. Brno 2012. Dostupné z http://www.obcanskevzdavani.cz/uploads/c52399e14b0a5c9fb5c336ab-809830d484d2c7cc_uploaded_cov2012-koncepce.pdf, [cit. 2017-12-28].
- MEZIHORÁK, F. Evropanství a integrace. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2003.
- MINISTERSTWO EDUKACJI NARODOWEJ. *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwi uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego*. Warszawa, 2008. Dostupné z <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/zalaczniknr4.pdf> [cit. 2017-12-26].

- PRŮCHA, J. Multikulturní výchova a vzdělávání. *Pedagogika*, 1991, č. 3, s. 269–276.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (úprava 2017)*. Praha: VÚP, 2017. Dostupné z http://www.nuv.cz/uploads/RVP_ZV_2017_verze_cerven.pdf, [cit. 2017-12-26].
- Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Praha: VÚP, 2013. Dostupné z <http://www.nuv.cz/file/159>, [cit. 2017-12-26].
- Rámcový vzdělávací program pro střední odborné vzdělávání*. Praha: VÚP, 2012. Dostupné z <http://www.nuv.cz/t/rvp-os>, [cit. 2017-12-26].
- STANĚK, A. *Výchova k občanství a evropanství*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2007.
- ŠINDLER, P., WAHL, A. Evropská unie v geografickém vzdělávání: profesní příprava učitelů geografie České republiky na realizace evropské dimenze v geografické vzdělávání: příručka v rámci projektu FRVŠ č. 1632/1999. Ostrava: Ostravská univerzita, 1999.
- Vláda ČR. *Ekonomické vyhodnocení členství ČR v EU po deseti letech*. Praha, 2014. Dostupné z https://www.vlada.cz/assets/evropske-zalezitosti/analyzy-EU/SEZUV-2014-1_Ekonomicke_vyhodnoceni_clenstvi_Ceske_republiky_v_EU_po_deseti_let.pdf [cit. 2017-12-25].
- WALTEROVÁ, E., JEŽKOVÁ, V. *Žijeme v Evropě: průvodce evropskou terminologií pro učitele a studenty učitelství*. Praha: Univerzita Karlova, 2000.
- WALTEROVÁ, E. *Objevujeme Evropu: kniha pro učitele*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1997.
- ZELENKA, J., MÁLEK, T., ŠULEK, M., KORČIŠ, Š. *Češi v zajetí sociálních bublin*. Praha 2016. Dostupné z <https://www.lidovky.cz/bubliny.aspx> [cit. 2017-12-25].

Kontakt na autory příspěvku:

Mgr. Hynek Böhm, Ph.D.
Technická univerzita v Liberci
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Katedra geografie
Univerzitní náměstí 1410/1
461 17 Liberec
e-mail: hynek.bohm@tul.cz

Mgr. Nikola Kárníková
Technická univerzita v Liberci
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická

Katedra geografie
Univerzitní náměstí 1410/1
461 17 Liberec
e-mail: nikola.karnikova@tul.cz

Mgr. Tomáš Vymetal
Technická univerzita v Liberci
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Katedra geografie
Univerzitní náměstí 1410/1
461 17 Liberec
email: tomas.vymetal@tul.cz